

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ИСТОРИЧЕСКАТА ДОСТОВЕРНОСТ НА „СОЛУНСКА ЛЕГЕНДА“

Инна Димитрова

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Докладът разглежда въпроса за историческата стойност на кратката литературна творба „Солунска легенда“ и ролята ѝ като изворов материал за по-ранно покръстване и литературна дейност на роден език сред българите, предлагащи Кирило-Методиевата мисия във Великоморавия. Изследваният исторически контекст е в пряка зависимост от споменатите в легендата събития, лични и географски имена, които по косвен път свидетелстват за ранна хронология на паметника.

Ключови думи: Солунска легенда; азбука; старобългарски; покръстване; Брегалница

ВЪВЕДЕНИЕ

„Солунска легенда“ е сред няколкото старобългарски паметника, които имат специален дял в изворите за Кирило-Методиевата дейност – тя е кратко съчинение, познато в пет късни преписа, което съобщава за ранна мисионерска дейност на просветител на име Кирил сред българите по река Брегалница (ляв приток на река Вардар) и в град на име Равън.¹

С това легендата се нарежда редом до други паметници, които споменават т.нар. Брегалнишка мисия – Краткото житие на св. Кирил Философ, „Апокрифна българска летопис“ и „Страдание на Тивериополските мъченици“ от Теофилакт Охридски (Grasheva 1985, pp. 237 – 243). Легендата се счита за компилативен извор, тъй като е установено, че включва текстуални съвпадения и типологични паралели с други източници – например апокрифа „Сказание за Сивила“ и „Разумник-Указ“, редица библейски пророчески книги – „Книга на пророк Йезекиил“, „Книга на пророк Йона“, новозаветните „Деяния на апостолите“ (Miltenova 1996). Становищата не са единодушни по отношение на историческия контекст, който се описва в легендата. Редица автори са установили, че между основните агиографски извори за живота и делото на славянските просветители Кирил и Методий и „Солунска легенда“ има поредица от несъответствия. Най-главните от тях² се свеждат до следното:

1. Откъсване на Кирил от Константинопол (Рачки);
 2. Кирил създава славянското писмо за българите и проповядва сред тях (Рачки);
 3. Не се говори за личността и дейността на Кирил; не се споменават мисиите при сарацини, хазари, моравската, а само посолство в България (Воронов);
 4. Мистицизъм – на границата между православие и еретизъм (Сърку);
 5. Гърците не са причастни на мисията (Сърку).
- Според повечето изследователи Легендата трудно би могла да бъде причис-

лена към основния корпус от Кирило-Методиеви извори поради множеството фактологични различия, които се отдават на нейния легендарен характер и стремежа да се представи началото на славянската книжовност като свързано с България. В този план се разглежда и засиленото антигръцко настроение в нея – като резултат от обстоятелства, свързани с историческото развитие на България през XII – XIII век.

В студията си върху Легендата Б. Ангелов се съгласява, че тя съдържа вести, за които има безспорни исторически данни, и счита, че антигръцкото съдържание не е достатъчно основание за нейната датировка. Според него привържениците на възникването на Легендата по време на византийското робство „изхождат единствено от нейното антигръцко съдържание. Те не привеждат или поне досега не е приведен нито един друг довод. А този довод не е нито убедителен, нито достатъчен“ (Angelov 1967, p. 62).

Може ли „Солунската легенда“ да се възприеме като достоверен източник за събитията, които описва?

Това изследване за пореден път се обръща към този литературен извор, за да потърси нова аргументация, която да подкрепи тезата за неговата историческата значимост.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изследването анализира споменатите в паметника събития, лични и географски имена от гледна точка на тяхното историко-хронологично единство и в лексикално-семантичен аспект.

РЕЗУЛТАТИ

1. Отправна точка на разказа в легендата е Кападокия – родното място на просветителя Кирил, а не градът Солун, както е според Житието на св. Кирил Философ. Последователно са споменати градовете Дамаск, където Кирил се обучава, и Александрия, в която пребивава (вероятно като духовно лице), в църквата на Великата александрийска патриаршия. Там той получава по свръхестествен начин (глас от олтара) задачата за своята мисия – да намери народа на българите/славяните, да им даде закон и да ги приобщи към християнската вяра. В търсене на „българската земя“ Кирил се отправя на пътешествие отначало до Кипър, а после до Крит, където узнава, че за да намери българите, трябва да отиде в град Солун.

Цитираните в текста имена на градове и региони – Дамаск, Александрия, остров Кипър, са част от диоцеза Изток на **римската префектура Ориент** (praefectura pretorio Orientis), а Кападокия е отделна провинция със столица Цезарея. Изброените в легендата източни градове имат еднаква историческа съдба – те са важни раннохристиянски центрове и процъфтяват в рамките на Византия докъм 620 г., когато областите на Изтока биват присъединени към Сасанидската империя. Скоро след това арабите завладяват Египет и Сирия и около средата на 641 г. нахлуват в Кападокия. След възхода на исляма значение-

то на източните провинции като центрове на християнството започва да намалява и постепенно целият регион попада под влиянието на арабската култура. Отдалечаване от Константинопол се получава и поради догматичните спорове около двете природи на Христос и решенията на Халкидонския събор от 451 г. срещу монофизитството, защитавано главно от източните църкви. Споменаването в текста на Александрийската патриаршия и определянето ѝ като „велика“ насочва към ранното християнство, когато тази патриаршия играе водеща роля. След 641 г. градът е разграбен при нападение от арабите и губи значението си на важен център за сметка на Кайро, който става главен град на региона. Същата съдба постига и Дамаск, който през 661 – 762 г. е столица на Омаядския халифат. Имайки предвид историческите обстоятелства в гореспоменатите региони, можем да отнесем описаните в тази част от разказа събития до време, не по-късно от средата на VII век.

От друга страна, остров Крит и град Солун, споменати в мисионерския път на просветителя Кирил, спадат към **римската префектура Илирик**, със столица град Сирмиум, а след 379 г. – Солун.³ В нея влизат диоцезите Дакия, Македония и Панония, както и остров Крит. След 733 г. епархиите, влизащи в Солунската архиепископия, минават на подчинение на Константинопол с указ на Лъв III Исавър, а остров Крит от 820 г. до 961 г. е под върховенството на Абасидския халифат и на него съществува независима държава на андалуски изселници (сарацински емират). В текста на Легендата, който в тази част е повлиян от разказите за пътешествията на старозаветния пророк Йона и новозаветния апостол Павел (Miltenova 1996, р. 314), липсва споменаване на друговерци, населяващи острова. Очевидно събитията, описани в Легендата, се отнасят до период, по-ранен от 820 г., когато Крит все още е свързан със Солун като част от административната област Илирик.

2. След остров Крит мисията на просветителя Кирил продължава в град Солун. Тук сюжетът на Легендата намира доста паралели с „Деянията на св. Димитър Солунски“ (GIBI 1960). Според текста на Легендата Кирил се явява при митрополита на града – Йоан. Митрополитът съветва Кирил да страни от българите, които той нарича „човекоядци“. Подобен контекст има и в Деянията – там нападащите града Солун славяни са наречени „диви зверове“, „крвожадни зверове“, „варвари“ (GIBI 1960, р. 121). А. Милтенова отбелязва, че в най-общ библейски смисъл под „човекоядци“ се разбират езичници, които още не познават християнството (Miltenova 1996, р. 315), но в исторически план такъв възглед може да възникне и след битката при Върбишкия проход (811 г.), когато Крум побеждава император Никифор и триумфално пие заедно с велможите си от чаша, направена от обкованата в сребро глава на императора – сцена, добре документирана от гръцки и среднобългарски извори.

Важен факт е, че митрополит Йоан е историческа личност – Йоан II Солунски (поч. 630 г.). Той е митрополит на град Солун по време на славянските нападения на града през 615 – 617 г. и се счита за автор на основната част от текста на Деянията (част 1). В края на VII век град Солун има още един мит-

рополит на име Йоан – Йоан III Солунски, който участва в Шестия църковен събор през 680 – 681 г. Името на митрополит Йоан свидетелства, че събитията, описани в Легендата, са не по-късни от 700 г.

3. След тази уводна част разказът, воден от първо лице, продължава с описание на етапите от мисията, които пряко касаят нейното успешно изпълнение. Тук отново свръхестествена намеса помага на Кирил да овладее непознатия български език и да състави за него азбука. Легендата разказва как отначало, когато чува българска реч, Кирил я възприема като „ад и тъмнина“. Отчаянието му се разсейва, когато гълъб/врана донася връзка от 32 съчки/пръчки, които Кирил преброява и скрива в пазвата си, за да ги занесе на митрополита. По чудодееен начин те изчезват в тялото му и той престава да разбира гръцкия език. Всичко това се случва в светия ден неделя, когато след службата Кирил излиза пред църквата и седи угрижен на мрамора. Този откъс определя и характера на старобългарския разказ, който в науката е познат като „легенда“.

Тук образът на просветителя Кирил е изграден върху добре познат библейски топос – подобно на старозаветните патриарси Енох, Авраам и Мойсей българският просветител получава писмената по свръхестествен път, което подсилва идеята за тяхната святост, изразена и в други ранни старобългарски творби.⁴ Подобен прием е познат и от трактата *Mysteria Litterarum* (Brandt 2007), в който книжовникът Сава получава видение за тълкуването на гръцките букви на планината Синай. Немаловажен детайл в Легендата, на който обръща внимание А. Милтенова, е и сравнението с пророк Йона, наречен „пророк на народите“, поради това, че пророчествата му се отнасят не до съдбата на израилския народ, а изключително до племената с друга вяра (Milténiva 1996, p. 315). Разказът може да се отнесе и до Петдесетница и слизането на Св. Дух над апостолите, когато всеки от тях проговаря на непознат език и проповядва Божието учение сред нов народ. Според наблюдението на А. Милтенова, в текста на творбата отсъстват точни или дори приблизителни библейски цитати. „Без съмнение – заключава авторката, – неизвестният съставител е познавал библейското християнско предание и особено пророческите книги на Стария завет, но начина, по който ги използва, ни убеждава, че аналозиите са възникнали спонтанно – най-вероятно по памет“ (Milténiva 1996, p. 316). Тя отдава това на „низовия“ характер на произведението, което се родее с творби като Български апокрифен летопис, „Сказание за Сивила“ и „Разумник-Указ“.

4. Кулминацията на разказа идва с обсадата на град Солун от местните български князе, които след тригодишни кървави сражения поемат „с радост велика“ човека, когото Бог е изпратил при тях, и го отвеждат в град Равен на река Брегалница. Там Кирил им съставя 32 букви/слова и ги учи на познание, което те бързо възприемат и доразвиват. Прави впечатление сбитият и наситен с подробности разказ, в който много от детайлите имат исторически характер.

Имената на българските владетели – князете Десимир Моравски и Радивой Преславски, не са засвидетелствани от други извори, а анахронизмът „Преславски“ и антигръцкото съдържание на разказа насочват изследователите

към исторически контекст, не по-ранен от XI – XII век. В титлите на споменатите владетели обаче се забелязват известни особености: Десимир Моравски е наречен „велик княз“ (т.е. голям, силен, мощен), а Радивой е определен чрез прозвището „Преславски“. Фактът, че двамата князе са споменати отделно от *вси кнези български*, предполага и по-особената им роля при описаните военни действия. Прави впечатление, че при първия владетел определението „велик“ и титлата „княз“ *предхождат* името и прозвището, а при втория владетел е обратното – титлата „княз“ и прозвището са поставени *след* неговото име. Според приведеното от В. Бешевлиев (Beshevliev 1992, р. 72), в първобългарските каменни надписи титлата и определението *винаги* предхождат името на владетеля, когато сложните титли са в номинатив – „княз ювиги Омуртаг/Маламир“, „архон ювиги Крум“. Такъв словоред виждаме и при името на Борис – „от Бога князь Борисъ“, в Проложно житие на Кирил и Методий. Тъй като в Легендата и двете имена са в именителен падеж, промененият словоред при второто може да е знак за по-късна преписваческа намеса, при която определението „*прѣславѣнь*“ (т.е. Радивой, преславният княз) от първоначалния текст е заменено с прозвището „*Прѣславски*“. За това говори и нарушената семантична координация между двете княжески имена, които, като особено отличени по отношение на военните действия, трябва да бъдат и йерархично взаимопоставени – „велик княз“ (т.е. главен, който управлява голяма област) и „преславен княз“ (който се е прославил с делата си). Според прозвището „Моравски“ княз Десимир вероятно владее земите по поречието на река Южна Морава (наречена Българска), по която минава важната сухопътна връзка между двата центъра на префектура Илирик – градовете Солун и Сирмиум. Това оправдава и участието му в тригодишната обсада на Солун, описана в Легендата. Споменатите в Деянията преселения на авари, славяни и българи по времето на император Маврикий (582 – 602) следват именно този стар търговски път (GIBI 1960, р. 114).

Отстраняването на анахронизма „Преславски“ възстановява фактологичното единство на текста и още веднъж потвърждава неговата хронологична зависимост от процесите, характерни за края на VI и началото на VII век в посочения регион. В този исторически контекст е ярко изразено и противопоставянето между гърци и българи, отразено както в гръцки извори (GIBI 1960, pp. 7 – 15), така и в каменната летопис на българските владетели (Beshevliev 1992, р. 85).

5. Текстът завършва с пророческа формула, която се отнася до мисионерската роля на българите сред останалите християнски народи и освен в Легендата, се намира и в историко-апокалиптични старобългарски текстове – „Сказание за Сивила“ и „Разумник-Указ“. Идеята за предаване на последното царство на Бога има месианска основа – това е идеята за царството, което ще бъде антитеза на дотогавашните царства, в които владее насилието (Miltenova 1996, р. 317). А. Милтенова установява, че старобългарският превод на Сказанието, който датира от XII – XIII век, е създаден въз основа на т.нар. Тибуртинска Си-

вила, възникнала през първата половина на VI век, която описва царствата и народите до основаването и развитието на Византия, но в пророческата формула преводният текст няма паралел в гръцкия.⁵ Според мнението на Б. Ангелов Сказанието и Легендата заемат формулата от общ писмен източник, а според С. Гечев Легендата е по-ранна и Сказанието заимства фразата от нея (Angelov 1967, p. 55).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Гореизложеният анализ на споменатите в „Солунска легенда“ събития и лични и географски имена показва тяхната хомогенност в рамките на определен исторически контекст, не по-късен от средата на VII век. Описаните в Легендата събития се отнасят до различна историческа рамка от тази на Кирило-Методиевата мисия и поддържат тезата за по-ранно покръстване на българи в региона на префектура Илирик, придружено от съставянето на писменост и книги.

БЕЛЕЖКИ

1. За подробен преглед на литературата и публикация на основните преписи вж. Б. Ангелов, 1967, с. 44 – 66; също и А. Милтенова 1996, с. 311 – 323.
2. Мненията са цитирани според Б. Ангелов, 1967.
3. Според Житие на Давид Солунски префектурата е преместена от Сирмиум в Солун през 535 г., при Юстиниан I.
4. Например „О писменехъ“, „Азбучна молитва“ и др.
5. В старобългарския текст на Сказанието се казва, че българите „вѣрж правжж боу прѣдадж(т)“, докато гърците „цр(с)тво боу прѣдаджѣ цркви любжщи“, което няма паралел в гръцкия текст (Miltanova 1996, p. 257).

ЛИТЕРАТУРА

- АНГЕЛОВ, Б., 1967. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Кн. II. София: БАН.
- ГРАШЕВА, Л., 1985. Брегалнишка мисия. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, 1. София: БАН, с. 237 – 243.
- МИЛТЕНОВА, А.; ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, В., 1996. *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- БЕШЕВЛИЕВ, В., 1992. *Първобългарски надписи*. София: БАН.
- ГИБИ, 1960. *Гръцки извори за българската история*. (Fontes Graeci Historiae Bulgaricae). Том III. София.
- BRANDT, C., 2007. *Der Traktat "Vom Mysterium der Buchstaben". Kritischer Text mit Einführung, Übersetzung und Anmerkungen*. Berlin: Walter de Gruyter.

REFERENCES

- ANGELOV, B., 1967. *Iz starata bulgarska, ruska i srubska literatura*. Кн. II. Sofia: BAN.

- GRASHEVA, L., 1985. Bregalnishka misija. V: *Kirilo-Methodievska enciklopedia*, 1. Sofia: BAN, s. 237 – 243.
- MILTENOVA, A.; TUPKOVA-ZAIMOVA, V., 1996. *Literature Historico-Apocalyptique a Byzance et en Bulgarie Medievale*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ochridski“.
- BESHEVLIEV, V., 1992. *Parvobulgarski nadpisi*. Sofia: BAN.
- GIBI, 1960. *Grucki izvori za bulgarskata istorijq. (Fontes Graeci Historiae Bulgaricae)*. Tom III. Sofia.
- BRANDT, C., 2007. *Der Traktat "Vom Mysterium der Buchstaben"*. Kritischer Text mit Einführung, Übersetzung und Anmerkungen. Berlin: Walter de Gruyter.

ON THE HISTORICAL AUTHENTICITY OF THE “THESSALONIAN LEGEND”

Abstract: *The paper focuses on the historical value of the medieval literary work “Thessalonica Legend” and its role as a source for the existence of an earlier conversion and literary activity in the native language among the Bulgarians, preceding the Cyril and Methodius mission in Great Moravia. The main focus is on the analysis of certain names and facts – geographical locations, historical figures, etc. which testify to an early chronology of the monument.*

Keywords: *Thessalonica legend; alphabet; Old Bulgarian; conversion; Bregalnitsa*

Inna Dimitrova, PhD

ORCID 0000-0002-8480-7965

University of Library Studies and Information Technologies

Sofia, Bulgaria

E-mail: i.dimitova@unibit.bg